

3

Soyut Kavramlardan Yaşayan Mekanlara

“Mimarlık salt görsel ayartma nesnelere yaratmaz, anlamlara aracı olur ve onları yansıtır. Herhangi bir binanın nihai anlamı mimarlığın ötesindedir; bilincimizi dünyaya ve kendilik ve varlık duygumuza geri yönlendirir¹.”

Mekan ve insan arasında varolan etkileşim, karşılıklı beslenmelerini sağlarken, her ikisinin de *tanım*, *oluşum* ve *kullanımı* üzerinde büyük rol oynar. Mekan, salt fiziksel durumlardan değil, insan varlığından, birçok düzlemdeki sosyal etkileşimlerden ve toplumsal ilişkilerden de etkilenir. En önemli odağının insan oluşu sebebiyle, yaşanan her toplumsal değişime uyum çabası içinde evrilir ve dönüşür. Bu dönüşüm serüveni, sosyal yapıyla bağlantılı bir “kendiliğinden” oluş içerisinde ve ancak uzun vadede farkedilen bir çerçevede gerçekleştiği kadar, kenti olumsuz etkileyen tepeden inme ve anlık kararları da içerebilir. Geçtiğimiz Mayıs ayında İstanbul’da başlayan ve tüm ülkeyi etkileyen Gezi Direnişi’yle birlikte, toplumsal yapıdan bağımsız biçimde dayatılan ani değişime verilen bir tepki olarak, mekan kendiliğinden ve *mimarsız mimarlık* yolu ile dönüşüme uğradı. Gezi Direnişi bu bağlamda *mekan tanımı*, *oluşumu* ve *kullanımı* üzerindeki değişimlere bir arka plan oluşturdu.

Mekanın *Tanımı* / Tanımsız Mekan

Mimarlık literatürüne girişinden beri sürekli değişim / dönüşüm içinde olan mekan kavramının tanımı değişse de “mimarlık” ile arasında varoluşsal bir ilişki olduğu her daim benimsenir. Bu bağlamda mimarlığın değerli faaliyetleri çerçeveleyip, sınır ve anıt oluşturma eylemi olarak görüldüğü genel kanının aksine Deleuze ve Guattari, her türlü sabitlik yerine akışkanlığı ve yaratıcılığı tercih ederek yaşamın anıtsal olmayan yönlerini destekler². Toplumsal mücadelenin yanında yaratıcılığı da simgeleyen Gezi

¹ Pallasmaa, Juhani, (2005). *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*, 2nd Edition, John Wiley&Sons Limited, ; Çeviren: Kılıç, A. U., (2011). *Tenin Gözleri: Mimarlık ve Duyular*, 1. Baskı, YEM Yayın, İstanbul, ss. 14.

² Ballantyne, Andrew, (2007). *Thinkers for Architects / Deleuze & Guattari for Architects*, 1. Edition, Routledge, Londra; Çeviren: Ögdül, R., (2012). *Mimarlar İçin Düşünürler / Mimarlar İçin Deleuze ve Guattari*, 1. Baskı, Yem Yayın, İstanbul, ss. 101.

Direnişi de benzer şekilde akışkanlığı destekler nitelikte, mekanın kentli kavrayışı açısından farklılaşmasına sebep olan bir oluşumdur. Bu farklılaşma, yeni bir tür akım, üslup ya da yaklaşım içeren mekan yaratımını değil, anıtsal olmayan ve tamamen *mimarsız mimarlığı* kapsar. Gezi Direnişi'yle birlikte kentliler mekana dair algılarını farklılaştırırken, bir yandan da mekanı *mimarsız mimarlık* yoluyla dönüştürdü, yeni işlevler yükleyerek kamusal alanın kullanımını geliştirdi. Gezi Parkı özelinde, günlük ihtiyaçlara cevap verebilen “geçici kullanım alanları” oluşturuldu. Park ve Taksim Meydanı'nın birbirinin uzantısı haline gelmesiyle aslında olması gereken kesintisiz aks kendiliğinden ortaya çıktı. Özel kullanıma sahip alanlar dahi acil durumlarda kamusal alan olma misyonu edinirken, birçok kamusal alan toplumsal ilişkileri güçlendiren aktivitelerle canlandı. Sanal mekan bile, fiziksel bir canlılıktan öte toplumsal birliktelik ve duygulanım yarattığı için kendine bu direnişte önemli yer edinebildi.

“Varolmayı” başaramayan kamusal alanların, herkese “ait” oluşunun hatırlanması sonucu yaşanan benimsenmeyle beraber gelen gerçek “kamusallaşma”, mekansal özelliklerden ziyade orada yaşayanlar / yaşananlar sayesinde oldu. Benimseme ve aidiyet yoluyla mekansallaşma, Bachelard'ın³ ilk evrenimiz ve dünya köşemiz olduğunu söylediği “ev” kavramsallaşmasıyla özdeşleşir. Ev özelinde içinde yaşanmış bir yer, geometrik mekandan üstündür. İnsanlara barınak oluşturarak fiziksel koşullara karşı direniş gösterir. Bu durumda, anı ve toplumsal bellek oluşumuna sebebiyet verir ve benimsenerek geçen zaman içinde hatırlanır.

Yapının ve kentsel alanın kullanımı, mekan olma niteliğinin yanında ona bir gerçeklik kazandırır. Mekanlar, farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından kullanıldığında meydana gelen etkileşimler birbirinden bağımsızdır. Deleuze ve Guattari'ye göre yapı (mekan) bir makinedir⁴ ve kişinin onunla karşılaşması anında deneyime bağlı olarak değişen duygulanım üretir. Deleuze ve Guattari, deneyimle farklılaşan mekan anlamak için, bir ormancının yaşamak üzere inşa ettiği kulübe ile Fransa kraliçesi Marie Antoinette'in kendisi için inşa ettirdiği yapay köydeki bir kulübeyi karşılaştırarak inceler. *Ormancı-kulübe makinesi* bir yaşam alanı ve bir mekan

³ Bachelard, Gaston, (1958). *La Poétique de L'espace*, Presses Universitaires de France, Paris; Çeviren: Jolas, M., (1994). *The Poetics of Space*, Beacon Press, Boston, ss. 4-48.

⁴ “Makine” fikri Deleuze ve Guattari tarafından Samuel Butler'ın “Makineler Kitabı (*The Book of Machines*)” adlı metni dolayısıyla keşfedilmiştir. Butler'a göre makinelerin kendilerine ait yaşamları vardır ve organik olmamaları durumu bunu değiştiremez (Ballantyne, 2012, ss. 24)

olmasına rağmen, *Marie Antoinette-kulübe makinesi* hiçbir zaman gerçek bir mekan olamaz, sadece belirli zamanlarda ziyaret edilecek bir dekordur⁵. Öyleyse, Gezi Direnişi'nin ortaya çıkış noktası olan ve ihya edilmesi planlanan Topçu Kışlası da tıpkı Marie Antoinette-kulübe makinesi gibi gerçekten mekan olamayacak ve özellikle zamansızlığı sebebiyle *Topçu Kışlası makinesi* olarak gerçek bir deneyim üretemeyecektir. Bu durumda, kentli tarafından direniş esnasında oluşturulan tüm mekanlar Topçu Kışlası'ndan daha gerçektir ve mekan olarak tanımlanabilir.

Mekanın Oluşumu ve Toplumsal Olaylara Arka Plan Oluşu

Auge'ye göre bugünün dünyasında *lieu (place)* ve *non-lieu (non-place)* olmak üzere iki tür mekan bulunur. Tanyeli, “mekan” ve “yok-mekan” sözcükleriyle aktardığı bu mekansallaşmaların aslında mimari gelişmelerle değil, onun dışındaki toplumsal olaylardan etkilenerek ortaya çıktığını söyler⁶. 21. yy'da tüm yaşantıya damgasını vuran “tüketim” olgusu da mekansallaşma üzerinde zorunlu bir etkiye sahiptir. Küresel dünyada kamusal alanların çoğu asıl işleviyle kullanılamazken, tüketim odaklı, zoraki güvenlik içeren korunaklı yerler kamusal alan olarak kentliye sunulmaktadır. Zukin'e⁷ göre ortak amaçlara yönelik kullanımları sebebiyle kamusal alan izleniminde olan bu yerleri sorgulamadan kabul etmek, aslında ayrıştırıcı ve özelleşmiş bir kamusal alan kültürünü kabul etmek anlamına gelir. Bu kabulde, kent merkezindeki hem açık hem de kamusal alanlardan birinin daha “özelleşmesine” tepki olarak doğan Gezi Direnişi'nin ardından, parkın direnişin başlıca mekanı olarak daha güçlü bir şekilde kamusal alana evrilmesi, sosyal olayların mekan oluşumunu nasıl etkilediğini gözler önüne serer.

Lefebvre'ye⁸ göre sosyal olaylar mekansal varoluş için gereklidir ve bu oluşuma katılmadıkları sürece mekan tamamen soyuttur. Amaç, soyut ve fiziksel olan bileşenleri “sosyal mekan” üzerinden birleştirmektir. Mekan yansız ve edilgin bir

⁵ Ballantyne, 2012, ss. 44-46.

⁶ Tanyeli, Uğur, (2004). “Kitle Turizmi ve 'Yok-Mekan' Mimarlığı”, *Arredamento Mimarlık*, 171:74-77.

⁷ Zukin, Sharon, (1999). *The Cultures of Cities*, 5. Edition, Blackwell Publishers, Cornwall, ss. 45-46.

⁸ Lefebvre, Henri, (1991). "From the Production of Space", Cambridge; Derleyen: Hays, M. K., (2000). *Architecture Theory since 1968*, MIT Press, Cambridge, ss. 175-188.

geometri değildir, üretilir ve yeniden üretilir, bu nedenle tıpkı Gezi Direnişi'nde olduğu gibi mücadele alanını temsil eder.

Kullanım Üzerinden İnsan / Yer / Mekan İlişkisi

“Mekan” kavramı ile mekanın soyut ve sosyal ilişkilerden yoksun olduğuna dair eleştiriler sonucu ortaya çıkan “yer” kavramı girift bir ilişkiye sahipken, aralarındaki ayırım temel olarak insan varlığına dayanır. Mekan ölçülebilir ve içi boş bir kavram olarak anılırken, yer deneyim sonucunda anı oluşumuna sebebiyet verir. Nalbantoğlu'na⁹ göre, mekan “modern zamanlar”a özgü soyut bir kategori / kavramdır. Aristoteles de dahil olmak üzere modern öncesi hiçbir dönemde boş ve soyut bir mekan düşüncesi yoktur.

Bilgin¹⁰ mekan ve yer arası ayrımı destekler biçimde mekanı iki şekilde tanımlar. Fiziksel-matematiksel mekanı homojen, anlamdan bağımsız Öklid mekanı olarak tariflerken bilgiye bağlar. Mekana diğer yaklaşımın ise fenomenolojiden¹¹ kaynaklandığını söyleyerek yaşantıyla ilişkilendirir. Fenomenolojik yaklaşımın başlıca savunucusu Heidegger'in *yer ve zamana mekandan* daha fazla öncelik tanımak suretiyle kurduğu ilişki, *nesne* ile *şey*¹² arasında kurduğuna benzer. Soyut ve gündelik hayattaki deneyimden kopuk olduğu öne sürülen nesne mekan ile, şey ise yerle ilişkilendirilir¹³. Bu durum, Gezi Direnişi'yle özdeşleştirildiğinde, öncesinde yaşayan bir yer / mekan olmaktan ziyade, birer geçiş noktası niteliği taşıyan *mekan-nesnelere*, *insan deneyimiyle* buluşunca yere dönüşerek, yaşayan birer *şey* haline geldikleri şeklinde yorumlanabilir.

⁹ Nalbantoğlu, Hasan Ünal, (2008). “Nedir Mekan Dedikleri?”, III. Disiplinlerarası Mimarlık-Felsefe Toplantısı: Zaman-Mekan, Mekan-Zaman, 18-19 Kasım 2005, İstanbul, 88-105.

¹⁰ Bilgin, Nuri, (1990). “Fiziksel Mekandan İnsani ya da İnsanlı Mekana”, Mimarlık Dergisi, 241:62-65.

¹¹ Fenomenoloji, Orhan Hançerlioğlu tarafından Felsefe Sözlüğü'nde “nesnenin bilgisine ancak öznenin varılabileceği savını gerçekleştirdiği ilerisürülen yöntem” olarak tanımlanır (Hançerlioğlu, 2012, ss. 288.).

¹² Şey Heidegger'in deneyimle keşfedilen yaşamsal araç gereçler için kullandığı tanımlamadır. Binaları da *inşa edilmiş şeyler (built things)* olarak tarifler. Heidegger bir şeyin insan varlığının parçası olduğunu söyleyerek, bilimselliğe nazaran deneyimi ön plana çıkarır (Sharr, 2013, ss.24-31.). *Şey (Das Ding)* bir yandan da Heidegger'in 1950'de Bavyera Güzel Sanatlar Akademisi'nde verilen ders metninin ismidir.

¹³ Sharr, Adam, (2007), *Thinkers for Architects / Heidegger for Architects*, 1. Edition, Routledge, Londra; Çeviren: Atmaca, V., (2013). *Mimarlar İçin Düşünürler / Mimarlar İçin Heidegger*, 1. Baskı, Yem Yayın, İstanbul, ss. 22-66.

Son Yerine Oluş Durumu

Yeri benimsemek her ne kadar mekanları yaşanır kılsa da, kimlik ve aidiyetle ilişkilendirildiği için belirli noktalarda eleştirilir. Leach'e¹⁴ göre birinin kendini bir yere ait hissetmesi ve kök salması, kök salmayanın dışlanması halini alabileceği için ayrıştırıcı ve tehlikeli bir yaklaşım olarak görülür. Örneğin göçebeler¹⁵ yerleşik kavramına uygun olmamaları nedeniyle, öteki olarak görülür ve dışlanırlar. Beraberinde dışlanmayı getiren aidiyet, ayrılmaya yol açtığı düşüncesiyle, özellikle milliyetçiliğe ve ayrımcılığa zemin hazırladığı için tehlikeli bulunur. Bu durumda, toplumsal mücadelenin “ev”i olarak kentsel mekan / yerin herkese ait olduğu unutulmamalıdır.

En büyük güç ve direnç kaynağı insan olan mekan, zaman içinde toplumsal ilişkiler ve insana dair tüm değişimler karşısında sabit kalmaz, sürekli bir *dönüşüm* ve *oluş* içindedir. Bu noktada, Deleuze'un *oluş*¹⁶ ile ilgili düşünceleri doğrultusunda, durağan / donmuş mimarlık ve kent ile değil, hareket, değişim ve oluş içerisinde olan ile bağlamsal bir ilişki kurmak gerekliliği ön plana çıkar. Ancak fiziksel olguların yanında zamanı, insanı ve toplumsal yapılanmayı odak alan esnek yaklaşımlarla toplumun ihtiyacına uygun mekanlar üretilebilir ve en önemlisi mekanların süreklilik içinde yaşaması sağlanabilir.

Kaynaklar

Akay, A., (1996). "Yersiz Yurdsuzlaşma Üzerine", Toplum ve Bilim Dergisi, Gilles Deleuze Özel Sayısı 5:15-18.

¹⁴ Leach, Neil, (2001). "The Dark Side of The Domus"; Derleyen: Ballantyne, A., (2001). What is Architecture, Routledge, Londra, ss. 88-100.

¹⁵ *Göçebe* kavramı burada bir yeri bırakıp diğerine yerleşmeyi değil, sürekli olarak sabit bir şekilde hareket halindeki yer değiştirmeyi içerir.

¹⁶ Oluş kavramını Ali Akay, Toplum ve Bilim Dergisi-Gilles Deleuze Özel Sayısı'ndaki "Yersiz Yurdsuzlaşma Üzerine" adlı makalesinde “her türlü töze ait olan sabit yerleşik kavramların içini yarma; içinden, ortasından bir yerden bir köksap oluşturmayı içeren bir eylem” olarak tanımlar (Akay, 1996, ss. 15-18).

- Bachelard, G., (1958). *La Poetique de L'espace*, Presses Universitaires de France, Paris; Çeviren: Jolas, M., (1994). *The Poetics of Space*, Beacon Press, Boston.
- Ballantyne, A., (2007). *Thinkers for Architects / Deleuze & Guattari for Architects*, 1. Edition, Routledge, Londra; Çeviren: Ögdül, R., (2012). *Mimarlar İçin Düşünürler / Mimarlar İçin Deleuze ve Guattari*, 1. Baskı, Yem Yayın, İstanbul.
- Bilgin, N., (1990). "Fiziksel Mekandan İnsani ya da İnsanlı Mekana", *Mimarlık Dergisi*, 241:62-65.
- Hançerlioğlu, O., (2012). *Felsefe Sözlüğü*, 20. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Leach, N., (2001). "The Dark Side of The Domus"; Derleyen: Ballantyne, A., (2001). *What is Architecture*, Routledge, Londra.
- Lefebvre, H., (1991). "From the Production of Space", Cambridge; Derleyen: Hays, M. K., (2000). *Architecture Theory since 1968*, MIT Press, Cambridge.
- Nalbantoğlu, H.Ü., (2008). "Nedir Mekan Dedikleri?", III. Disiplinlerarası Mimarlık-Felsefe Toplantısı: Zaman-Mekan, Mekan-Zaman, 18-19 Kasım 2005, İstanbul, 88-105.
- Pallasmaa, J., (2005). *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*, 2nd Edition, John Wiley&Sons Limited, ; Çeviren: Kılıç, A. U., (2011). *Tenin Gözleri: Mimarlık ve Duyular*, 1. Baskı, YEM Yayın, İstanbul.
- Sharr, A., (2007), *Thinkers for Architects / Heidegger for Architects*, 1. Edition, Routledge, Londra; Çeviren: Atmaca, V., (2013). *Mimarlar İçin Düşünürler / Mimarlar İçin Heidegger*, 1. Baskı, Yem Yayın, İstanbul.
- Tanyeli, U., (2004). "Kitle Turizmi ve 'Yok-Mekan' Mimarlığı", *Arredamento Mimarlık*, 171:74-77.